

EERLIJK, GEZOND EN DUURZAAM VOEDSEL VOOR IEDEREEN

Visie op Voedsel - Milieudefensie 2024

Milieudefensie pleit voor eerlijk, gezond en duurzaam voedsel voor iedereen. Dat betekent een voedselsysteem dat past binnen de grenzen van de planeet. Met betaalbaar en gezond voedsel en een eerlijke prijs voor boeren. Waarbij we onze problemen niet afschuiven op andere delen van de wereld of op onze kinderen en kleinkinderen.

De roekeloze handelswijze van multinationals, banken en supermarkten vergiftigt de natuur, maakt ons ziek en staat het halen van klimaatdoelen in de weg. Daartegenover kan eerlijk, gezond en duurzaam voedsel worden geproduceerd door agro-ecologische landbouw. Agro-ecologische landbouw is een realistisch alternatief voor het huidige landbouwsysteem van grote vervuillende bedrijven. Door mensen te verbinden en samen te werken met de natuur, is er voldoende en gezond voedsel voor iedereen. Daar kunnen we nog eeuwenlang mee verder, zonder de aarde ernstig te schaden.

Samen willen we bouwen aan dit nieuwe systeem, zodat eerlijk, duurzaam en gezond voedsel het nieuwe normaal wordt. Doe met ons mee en deel ons verhaal.

Leeswijzer

In deze visie tonen we eerst dat het huidige voedsel- en landbouwsysteem onhoudbaar is, uit haar voegen barst en grote schade aanricht aan mensen, dieren, natuur en klimaat. Daarna laten we zien hoe eerlijk, gezond en duurzaam voedsel voor iedereen mogelijk is. Tenslotte lees je meer over hoe de veranderaars van Milieudefensie van eerlijk, gezond en duurzaam voedsel de realiteit gaan maken.

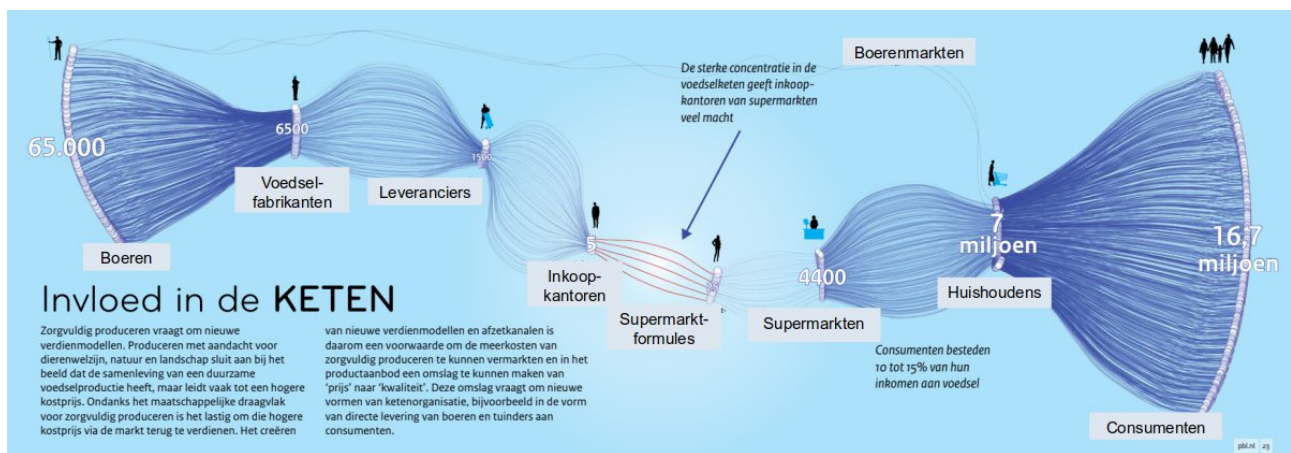
De problemen die grote vervuilers veroorzaken zijn vaak heel lokaal, maar vaak ook wereldwijd. Deze visie gaat dan ook niet alleen over de grote uitdagingen die in Nederland spelen, maar ook over mondiale klimaatvervuiling en onrechtvaardigheid. We gebruiken kleuren als we het over **Nederlandse**, **Europese**, dan wel **mondiale** problemen of oplossingen hebben.

GROTE VERVUILENDE BEDRIJVEN HEBBEN DE MACHT IN HET VOEDSELSYSTEEM

Voedsel is belangrijk: geen levend wezen kan zonder eten. Het is lekker, verbindt mensen met elkaar en is een belangrijk onderdeel van onze cultuur. Maar voedsel veroorzaakt ook schade: het voedsel in onze schappen is vaak niet gezond en niet duurzaam. Dit komt doordat grote bedrijven, aangespoord door winstbejag, kiezen voor industriële monoculturen. Deze massaproductie wordt verder verwerkt tot verslavende en weinig voedzame voedselproducten waar mensen ziek van worden. Dit systeem is gebouwd op de uitbuiting van mensen, dieren en de natuur, en duwt het klimaat voorbij veilige en leefbare grenzen.

DE MACHT LIGT BIJ MULTINATIONALS

De macht in het voedselsysteem ligt nu bij een kleine groep grote bedrijven¹. Daardoor kunnen supermarktketens, voedselabrikanten, banken, handelaren en fabrikanten van kunstmest, landbouwgif en veevoer – vaak internationale bedrijven – de regelgeving naar hun hand zetten. De afbeelding hieronder laat dit zien in **Nederland**, waar bijvoorbeeld slechts 25 supermarktbedrijven het knelpunt vormen tussen 65 duizend boeren en 7 miljoen huishoudens.

Niet alleen de supermarkten maar ook andere bedrijven in de keten concentreren in **Nederland** de macht over voedsel en landbouw. Rabobank, Unilever, Vion, Ahold Delhaize en FrieslandCampina bepalen welke soort landbouw gefinancierd wordt, welk voedsel we in de schappen vinden en wat het verdienmodel voor boeren is.

¹ [Greenpeace \(2015\)](#). Ecological Farming – The seven principles of a food system that has people at its heart.

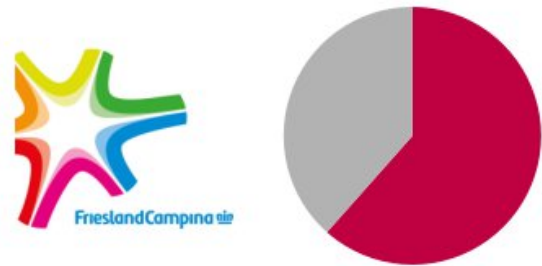
Rabobank financiert 5 van elke 6 Nederlandse boeren

Albert Heijn vult een derde van de Nederlandse borden

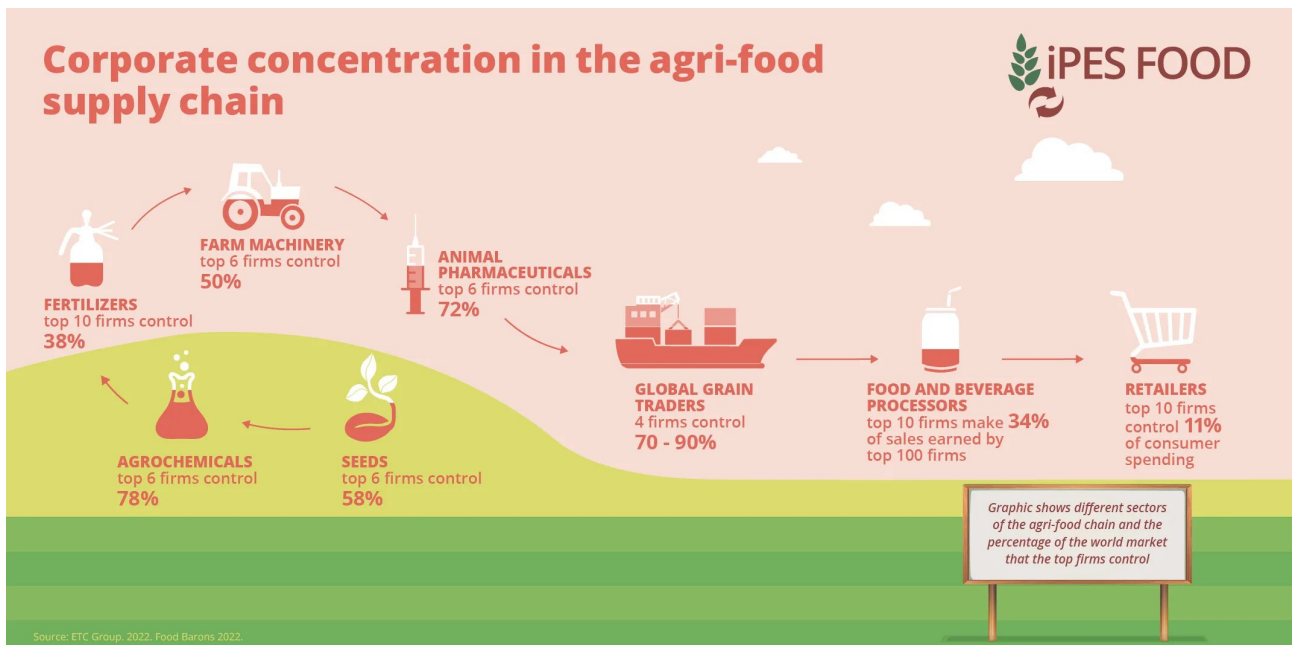

Vion slacht 48% van de Nederlandse varkens

FrieslandCampina werkt met 6 op de 10 Nederlandse melkveehouders

Ook wereldwijd is de machtsconcentratie enorm². 8 bedrijven controleren ruim de helft van de sojamarkeet. 6 bedrijven controleren bijna 60% van de landbouwzadenmarkt. En nog zorgwekkender is dat slechts 4 bedrijven tot wel 90% van de globale graanhandel in handen hebben³.

² Figuur zie [iPES Food \(2023\)](#). Who's tipping the scales?. Zie ook [Folke et al. \(2019\)](#). Nature Ecology & Evolution.

³ Dit zijn de vier zogenaamde ABCD bedrijven: ADM, Bunge, Cargill en Louis Dreyfus.

Het gevolg is dat de aandeelhouders van deze bedrijven er met de winst vandoor gaan en boeren en burgers met de rekening achterlaten. Zo komen de kosten van de vervuiling van water terecht bij de drinkwatervoorziening. Het ongezonde voedselaanbod zorgt voor miljarden aan zorgkosten⁴. En via belastingen betaalt de burger voor ziektebestrijding.

ONGEZONDE LANDBOUW

Goedkoop is duurkoop

Door hoe de macht in het voedselsysteem nu is verdeeld, is in de landbouw een race tot de bodem ontstaan. Boeren proberen onder druk van grote bedrijven zo goedkoop mogelijk te produceren voor de wereldmarkt. Boeren kunnen en willen een belangrijke rol spelen op de weg naar duurzaam voedsel, maar worden gehinderd door banken, supermarkten en de agro-industrie die hen nog steeds de omgekeerde weg opsturen.

Uitbuiting en uitputting

Want uit winstbejag worden bij de productie van voedsel op grote schaal mensen uitgebuit. Elke dag worden mensenrechten geschonden door grote voedselbedrijven, die in de opschaling van hun productieketens geweld, landroof en oneerlijke compensatie niet schuwen, waarvan vaak de inheemse bevolking het slachtoffer is. De huidige wereldhandel zorgt voor gevaarlijke klimaatverandering, een snelle achteruitgang van bossen, dieren en planten, en het schenden van mensenrechten⁵. Van dit systeem profiteren multinationals, grootgrondbezitters in het mondiale Zuiden en bedrijven in de rijkste landen.

Landbouw jaagt klimaatverandering aan

Wereldwijd veroorzaakt het voedselsysteem tot wel een derde van de totale broeikasgasuitstoot⁶. Een groot deel van de uitstoot bestaat uit methaan en stikstofoxide (beide zeer krachtige broeikasgassen die vrijkomen bij onder meer runderen) en de ontbossing voor de productie van veevoer. Dit toenemende beslag op land, gecombineerd met waterverontreiniging, pesticidengebruik en verstoorde natuurlijke kringlopen, zorgt ervoor dat de landbouw aan de basis staat van de biodiversiteitscrisis en ons ver voorbij de grenzen van de planeet brengt.

De **Nederlandse** landbouw stoot per hectare ruim 10 ton CO₂-equivalenten per jaar uit, en is daarmee de absolute koploper in Europa. De sector is verantwoordelijk voor 15% van de totale Nederlandse uitstoot. Daardoor zijn grote veranderingen in de landbouw

⁴ [RIVM, 2021](#). Factsheet Ongezonde Voeding: Ongezonde voeding kost jaarlijks 6 miljard euro aan zorgkosten en leidt tot 12900 extra doden

⁵ [HandelAnders \(2020\)](#). Een oproep voor eerlijke en duurzame handel.

⁶ [Crippa et al. \(2021\)](#) Food systems are responsible for a third of global anthropogenic GHG emissions. Nature Food.

onvermijdelijk als we de klimaatdoelen willen halen. Ook wat betreft het stikstofoverschot en het gebruik van pesticiden en antibiotica scoort Nederland gevaarlijk hoog⁷.

Monoculturen en megastallen

Grote agro-multinationals maximaliseren hun winst door roekeloos aan te sturen op grootschaligheid en intensieve methoden. Het landschap dat daardoor overblijft verwordt steeds meer tot een industriezone waar monoculturen en megastallen het zicht bepalen. De gevolgen voor duurzaamheid zijn enorm.

Want wanneer jaar na jaar steeds dezelfde gewassen worden verbouwd, gaat dat ten koste van de bodemgezondheid en de weerbaarheid tegen ziekten en plagen. Deze problemen worden weggewerkt met steeds agressievere toepassing van kunstmest en landbouwgif, en daar maken grote bedrijven opnieuw winst mee. Het teveel aan meststoffen en het gif belanden ook in de leefomgeving en de natuur⁸. Deze landbouw voert een oorlog met de natuur.

In **Nederland** zijn vooral de bollenteelt en de lilieteelt grootgebruikers van de meest schadelijke landbouwgiften, waardoor boeren en buurtbewoners ziek worden en oppervlaktewater levenloos wordt⁹. Parkinson is een beroepsziekte voor boeren geworden, een gevolg van het gebruik van pesticiden¹⁰.

Om de uitgeputte akkers productief te houden wordt veel kunstmest gebruikt. De productie hiervan kost veel (fossiele) energie¹¹. De Nederlandse glastuinbouw is bijvoorbeeld een grootverbruiker van fossiel gas. Verder worden grondstoffen nu geproduceerd waar de kosten voor grote vervuilende bedrijven het laagst zijn. De externe kosten worden afgewenteld op mensen en het milieu.

De megastallen die dienen voor de productie van vlees en zuivel kosten ontzettend veel land en grondstoffen. Meer dan driekwart van de **Nederlandse** landbouwgrond wordt gebruikt voor veevoeder en veehouderij, en dus niet om mensen te voeden¹². De productie van vlees en zuivel veroorzaakt **wereldwijd** de kap van bossen¹³ en de uitstoot

⁷ [Debonne et al. \(2022\)](#). The geography of megatrends affecting European agriculture. *Global Environmental Change*; [CBS \(2024\)](#) Welke sectoren stoten broeikasgassen uit?

⁸ [Alengebawo et al \(2021\)](#). Heavy metals and pesticides toxicity in agricultural soils and plants: ecological risks and human health implications, *Toxics*.

⁹ [Down to Earth \(april 2024\)](#). "Eigenlijk kwam ik naar Drenthe voor mijn rust."

¹⁰ [Bloem, B. & Boonstra, T. \(2023\)](#). The inadequacy of current pesticide regulations for protecting brain health: the case of glyphosate and Parkinson's disease. *The Lancet Planetary Health*.

¹¹ In Zeeland staat de grootste kunstmestfabriek van Europa, Yara Sluiskil, waar met aardgas kunstmest wordt geproduceerd. Yara Sluiskil stoot jaarlijks 3,3 megaton CO₂ uit en is de tweede grootste ammoniakuitstoter van Nederland – zie [Milieudefensie \(2022\)](#). "Dit is waarom Yara op onze lijst van grote vervuilers staat".

¹² [NGPF \(2023\)](#). Meer ruimte voor wonen en natuur! Landgebruik in Nederland.

¹³ De landbouwsector is verantwoordelijk voor ca. 90% van alle ontbossing wereldwijd, volgens [FAO \(2021\)](#)

van broeikasgassen¹⁴ en stikstof. En dat leidt weer tot gevaarlijke klimaatverandering en milieuvervuiling.

Daarnaast heeft door banken en perverse subsidieregelingen aangejaagde intensivering ervoor gezorgd dat fokkerijen zich hebben toegespitst op grootschalige productie van één product (melk, vlees of eieren), waardoor dieren vatbaarder zijn voor ziekten en de afhankelijkheid van antibiotica te groot is¹⁵.

Met regelmaat breekt een besmettelijke ziekte uit onder vee, die soms ook overspringt op de mens, met doden en chronisch zieken tot gevolg¹⁶. Q-koorts bij geiten en mensen is daar een voorbeeld van. Dieren staan nu vaak in overvolle stallen dicht op elkaar, met stress, dierziekten en dierenleed tot gevolg.

Boer zoekt toekomstperspectief

De landbouwketen wordt gedomineerd door grote agro-multinationals die winst belangrijker vinden dan een eerlijk verdienmodel. Om als boer in die omstandigheden te overleven, is de enige mogelijkheid vaak om steeds groter en intensiever te werken. In één generatie heeft bijna de helft van de **Nederlandse** boeren moeten stoppen¹⁷, en in het huidige tempo zijn we in 2030 nog eens de helft van de boeren kwijt. Dit gaat gepaard met veel zorgen en leed voor families en landelijke gemeenschappen.

Door de grote machtsconcentratie van een klein aantal bedrijven moeten boeren zich plooiën naar de eisen van bedrijven zoals FrieslandCampina, Rabobank, Ahold Delhaize en Vion. Boeren worden door die grote bedrijven steevast op doodlopende paden gezet, omdat dat op korte termijn winstgevend is. Zo bleef de Rabobank jarenlang moedwillig blind voor het feit dat hun leningen voor bijvoorbeeld grotere stallen de stikstofcrisis hebben helpen aanjagen. Toch komt de ellende van de stikstofcrisis volledig op de schouders van de boeren te liggen.

Na de stikstofmuur komt de nog veel grotere klimaatmuur snel op ons af. De gebrekkige klimaatplannen van grote vervuilers treffen daardoor de boeren nog het meest: opnieuw worden ze gedwongen om investeringen te doen die niet toekomstbestendig zijn.

¹⁴ 64% van de broeikasgasuitstoot van het menu van de gemiddelde Nederlander komt door vlees, vis en zuivel. [PBL \(2019\)](#), Dagelijkse Kost, Hoe overheden, bedrijven en consumenten kunnen bijdragen aan een duurzaam voedselsysteem, p.55.

¹⁵ [CBS, PBL, RIVM, WUR \(2021\)](#). *Gebruik van antibiotica en gemeten resistentie in de veehouderij, 1999 - 2020* (indicator 0565, versie 09, 29 september 2021).

¹⁶ [Muilwijk, et al. \(2020\)](#), Kansrijk landbouw- en voedselbeleid. Analyse van beleidsopties voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 vanuit verschillende perspectieven. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving, p. 58.

¹⁷ Van 97 000 bedrijven in 2000 tot 50 000 bedrijven in 2023, volgens [CBS-cijfers](#).

De industriële veeteelt is gebouwd op de uitbuiting van arbeiders, vaak kwetsbare uitzendkrachten, die in slachthuizen en megastallen in omstandigheden werken die grenzen aan moderne slavernij. Ook in **Nederland**¹⁸.

Onhoudbare handel

Als iedereen ter wereld zoveel zou consumeren als een gemiddelde **Nederlander**, dan zijn er 3,6 aardbollen nodig voor onze voedselvoorziening¹⁹. Er is maar 1 aarde. Ons voedsel komt dan ook vaak van ver. Dat is bijvoorbeeld goed te zien in waar de landbouwgrond ligt die wordt gebruikt voor de productie van het voedsel dat Nederlanders eten: wel 74% ligt in het buitenland.²⁰ Een belangrijk deel ligt zelfs buiten Europa.

Eerlijke wereldwijde handel in voedsel kan voedselzekerheid bevorderen, door bijvoorbeeld een tegenvallende oogst door klimaatrampen op te vangen. Maar de huidige ongelimiteerde vrijhandel is een ramp voor mensen en natuur zowel hier als wereldwijd. De **Europese Unie** importeert jaarlijks maar liefst 75% van haar totale eiwitconsumptie (vooral soja en maïsgluten)²¹. Dat maakt Europa sterk afhankelijk van import en jaagt ontbossing aan, terwijl er ruim voldoende landbouwgrond is om lokaal eiwitten te telen. Onze grootschalige export naar landen in het mondiale Zuiden ondermijnt daar lokale voedselsystemen door dumping, en zorgt voor onmogelijke competitie voor duurzame boeren hier²².

Met de massale import van veevoer van binnen en buiten **Europa** worden mest-voeringlopen verstoord. We importeren het veevoer, exporteren een groot deel van de productie van vlees, zuivel en eieren en blijven hier zitten met een berg mest. Van de totale productie van vlees, zuivel en eieren exporteert **Nederland** 70%. Terwijl we de bodem in landen in het mondiale Zuiden uitputten en de bossen daar kappen, groeit in Nederland het mestoverschot. Het gevolg is de vervuiling van bodem, water en lucht, en schade aan de natuur. De stikstofcrisis is hiervan een gevolg.

Perverse subsidies

De problemen met grootschalige, intensieve, op fossiele brandstoffen en gif draaiende landbouw worden ondersteund en aangejaagd door perverse nationale en Europese subsidies. Landbouwsubsidies worden nu ondoelmatig verdeeld, waarbij de grootste boeren het meest toebedeeld krijgen. Al jaren gaat 80% van de subsidies binnen het

¹⁸ [Follow the Money \(16 juni 2024\)](#). Uitzendkrachten massaal uitgebuit in slachthuizen: Bestrijder moderne slavernij wil verbod op flexwerk.

¹⁹ [Earth Overshoot Day \(2023\)](#), Nederlands klimaatbeleid schuift Dutch Overshoot Day op naar 30 juni in 2030.

²⁰ Waarvan 30% buiten Europa. [PBL \(2019\)](#). Dagelijkse Kost, Hoe overheden, bedrijven en consumenten kunnen bijdragen aan een duurzaam voedselsysteem, p.48.

²¹ [USDA \(2018\)](#) GAIN report number E18070: European Union unveils its protein plan.

²² [Wageningen University and Research \(2023\)](#). Ongelijke handel houdt ondervoeding in stand – maar dat kan anders.

gemeenschappelijk landbouwbeleid naar de 20% van de boerderijen die grootschalige en industriële praktijken voorstaan²³.

Dit is niet eerlijk en werkt de transitie naar duurzame landbouw tegen: de regio's die het meest uitstoten en de minste biodiversiteit hebben, krijgen bovenmatig veel EU-landbouwsubsidies²⁴. Wel 80% van de EU-subsidies gaat naar de productie van vlees, zuivel en veevoer, en dus naar de meest klimaatvervuilende landbouw²⁵. Veel natuur wordt nu nodeloos omgeploegd of gemaaid, enkel omdat dit het land in aanmerking laat komen voor de subsidies.

Valse oplossingen

Omdat grote bedrijven de regie over technologische ontwikkeling vrijwel volledig in handen hebben, zijn innovaties in de landbouw vaak niet in het belang van de maatschappij. Hoewel innovatie nuttig en zelfs noodzakelijk kan zijn om eerlijk, gezond en duurzaam voedsel mogelijk te maken, zijn de oplossingen waarmee grote bedrijven komen opdagen niet daarvoor bedoeld – ze zijn bedoeld om meer winst te maken. Daardoor hebben de meeste innovaties in de laatste decennia vooral geleid tot meer gebruik van pesticiden, meer monoculturen, verslechterde landrechten en meer afhankelijkheid van grote bedrijven²⁶. Ze bestendigen daarmee het gangbare systeem.

Genetisch gemodificeerde gewassen werden bijvoorbeeld als wondermiddel naar voren geschoven, maar hebben geleid tot veel meer gebruik van landbouwgif, meer monocultuur en meer macht voor grote bedrijven²⁷. Andere technologische oplossingen dienen dan weer als doekje voor het bloeden. Emissie-arme stallen, geoptimaliseerd krachtvoer, of 'smart farming'-technieken houden de diepere oorzaken van de problemen eerder in stand dan dat ze die helpen oplossen.

Ook overheidsgeld wordt vrijwel uitsluitend ingezet voor de ontwikkeling en verspreiding van technologieën die vooral de grote vervuilers ten goede komen. Wel 95% van het geld voor onderzoek naar landbouw in **Nederland** gaat naar innovatie voor de gangbare landbouw, vaak in nauwe samenwerking met agro-multinationals. Van de subsidies voor boeren ging de laatste tien jaar 745 miljoen euro naar symptoombestrijding in de

²³ 30% van de Europese landbouwsubsidies gaat naar slechts 2% van de landbouwbedrijven. Zie [Friends of the Earth Europe \(2021\)](#).

²⁴ De 50% meest vervuilende regio's krijgen 70% van de EU subsidies. De 40% minst natuurvriendelijke landbouwregio's krijgen 58% van de subsidies. [Scown et al. \(2020\)](#). Billions in misspent EU agricultural subsidies could support the sustainable development goals. *One Earth*.

²⁵ [Kortleve et al. \(2024\)](#). Over 80% of the European Union's Common Agricultural Policy supports emissions-intensive animal products. *Nature Food*.

²⁶ [Montenegro de Wit \(2021\)](#). Can agroecology and CRISPR mix? The politics of complementarity and moving toward technology sovereignty. *Agriculture and Human Values*.

²⁷ [Friends of the Earth Europe \(2024\)](#). From false promises to real solutions. How to navigate greenwashing by corporations and governments.

intensieve veehouderij (mestvergisters, luchtwassers, emissie-arme stalvloeren), en maar 2 miljoen euro naar biologische boeren.²⁸

ONGEZOND ETEN

Dat de macht bij een selecte groep grote bedrijven ligt, is ook voor ons voedsel problematisch. Grote bedrijven willen namelijk in de eerste plaats geld verdienen voor hun aandeelhouders. En helaas kunnen zij momenteel meer geld verdienen door mensen te overspoelen met ultrabewerkt suikerrijk en vetrijk voedsel afkomstig uit (kapitaal-)intensieve monocultuur-landbouw. Het gevolg is dat mensen ziek worden door vaak ongezond te eten.

Massaal naar de voedselbank

Zo hebben mensen met een lager inkomen grote moeite om gezond en duurzaam voedsel te kopen. Een reden is dat zij vaker in wijken wonen waar ongezond en niet-duurzaam voedsel in overvloed aanwezig is²⁹. Vaak hebben mensen met een lager inkomen ook moeite om voldoende voedsel te kopen. Eind 2022 hadden **Nederlandse** voedselbanken 120.000 klanten, een record³⁰.

Megabedrijven voeden onrechtvaardig voedselsysteem

Op **mondiale** schaal is het voedselsysteem helemaal scheefgegroeid. 1 miljard mensen lijden aan ondervoeding, en tegelijk lijden ook 1 miljard mensen aan overgewicht. 3 miljard mensen kunnen zich geen gezond dieet permitteren. Terwijl we ruim genoeg voedsel produceren om iedereen op aarde te voeden, neemt de laatste jaren wereldwijd het aantal mensen toe dat elke dag onzeker is hoe aan een volgende maaltijd te komen.³¹

Het ontbreekt de meeste mensen aan echte keuze en zeggenschap over hun eigen voedsel. De grote macht van een heel klein aantal megabedrijven maakt kleine boeren machteloos en zorgt ervoor dat we alleen op ons bord krijgen wat door deze bedrijven beschikbaar gesteld wordt. De grote voedsel- en agrobedrijven zijn vaak oppermachtig en kunnen amper ter verantwoording geroepen worden voor de desastreuze gevolgen en risico's van hun bedrijfslogica. Dit mondt uit in steeds frequentere crises en schandalen, waar gemarginaliseerde mensen en arme landen het meest onder lijden³².

²⁸ [Investico \(08-11-2023\)](#). Bio voor de bühne: Hoe Nederland biologische landbouw verwaarloosde.

²⁹ [RIVM \(2021\)](#) Impactvolle determinanten: Ongezonde voeding.

³⁰ Zie Volksrant (15-12-2022) "Voedselbanken zagen grote toename van klanten in oktober en november" en Nu.nl (06-03-2023) "Aantal mensen dat naar de voedselbank gaat, lijkt hoogtepunt te hebben bereikt". Ook breder in Europa neemt voedselarmoede toe: 7,3% van de Europeanen kon in 2021 zich niet drie keer per week vlees, vis of vegetarische vervanger veroorloven ([Eurostat 2023](#) Living conditions in Europe - material deprivation and economic strain).

³¹ [World Food Program \(2023\)](#). Deze stijging is te wijten aan conflict, aan de klimaatcrisis die tot misoogsten leidt, en aan de afhankelijkheid van kunstmest die door hoge energieprijzen veel duurder geworden is

³² Twee voorbeelden: (1) In het mondiale Zuiden voegt Nestlé tot 2 suikerklontjes toe aan een portie babyvoeding. In het mondiale Noorden zijn dezelfde producten suikervrij. Dit leidt tot een levenslange verslaving aan suiker en daarmee tot gezondheidsproblemen. (2) In 2022 ontstond een acuut tekort aan ba-

Gezondheid is er niet voor iedereen

De helft van de volwassen **Nederlanders** lijdt aan overgewicht³³. De voedselindustrie creëert vet-, zout- en suikerrijke voeding, ontwikkeld om de eter te doen blijven eten³⁴. Vervolgens overspoelen ze daarmee de schappen in de supermarkt en het aanbod in van kant-en-klaarmaaltijden³⁵. Daardoor vraagt een gezonde maaltijd veel meer tijd, geld, moeite en kennis. Dit raakt mensen met een lager inkomen, een praktische opleiding, en (chronische) stress het meest. Dit komt doordat gezond voedsel niet de standaard is, maar om een actieve inspanning vraagt. Wie weinig tijd of geld heeft en met andere zorgen kampt, kan minder bezig zijn met gezond voedsel en valt het snelst terug op het minst gezonde eten. Geen honger vanavond is een meer urgente zorg dan op langere termijn genoeg voedingsstoffen binnenkrijgen.

Dit leidt tot diepe onrechtvaardigheid. De minst welvarende **Nederlanders** leven gemiddeld 8 jaar korter dan de meest welvarende, en genieten 24 jaar minder lang van een goede gezondheid³⁶. Deze verschillen zijn de afgelopen jaren alleen maar groter geworden. 1 op de 6 mensen die gezonder wil eten, kan dit niet betalen.³⁷

Miljarden aan zorgkosten

Ook de maatschappij betaalt de rekening van de voedselmultinationals. De Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties (FAO) becijferde dat 82% van de ‘verborgen’ kosten van het Europese voedselsysteem (de kosten die niet in de prijs van voedsel zitten) gezondheidskosten zijn³⁸. Ongezonde voeding kost de Nederlandse samenleving 6 miljard euro per jaar aan zorgkosten³⁹. Deze lasten worden nu door de maatschappij gedragen, terwijl tegelijkertijd Unilever en Ahold Delhaize miljardenwinsten maken.

byvoeding in de VS omdat 1 bedrijf, dat 40% van de markt domineert, productieproblemen had. Met name gemarginaliseerde groepen moesten maandenlang de voeding van hun baby's rantsoeneren.

³³ [VZ Info \(06-07-2023\)](#), Overgewicht, leeftijd en geslacht: volwassenen.

³⁴ Zie [Salon \(15-01-2023\)](#) "How food corporations manipulate you into eating more junk food"

³⁵ 80% van het supermarktassortiment valt buiten de Schijf van Vijf. Bij op kinderen gerichte voeding is dit 97%. [Poelman et al., \(2021\)](#) Monitoring van de mate van gezondheid van het aanbod en de promoties van supermarkten en out-of-home ketens.

³⁶ [Samenwerkende Gezondheidsfondsen \(2024\)](#). Gezondheidsramp in Nederland.

³⁷ [CBS \(2023\)](#). (On)gezonde leefstijl 2022: opvattingen, motieven en gedragingen. Zie ook [NOS \(14-09-2023\)](#) "Een op de zes mensen die gezonder wille eten kan dat niet betalen".

³⁸ [FAO \(2023\)](#), The State of Food and Agriculture 2023. Zie ook [Euractiv \(8-11-2023\)](#), "UN Food agency warns of hidden health-related costs in EU's food systems".

³⁹ [Hilderink H en Verschuuren M. \(2018\)](#). Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018. Een gezond vooruitzicht. Bilthoven: RIVM.

ZO KAN HET VOEDSELSYSTEEM ERUITZIEN

Ons voedselsysteem kan ook anders. Goed gereguleerde bedrijven, korte ketens, agro-ecologie, eerlijke wereldhandel, en technologische innovaties die we zelf in de hand hebben, kunnen iedereen van gezond en duurzaam voedsel voorzien.

BEREIKBAAR EN BETAALBAAR VOOR IEDEEREEN

Goed voedsel hoort bereikbaar en betaalbaar te zijn voor iedereen, zonder dat het schade veroorzaakt aan onze gezondheid of de planeet⁴⁰. Dat geldt in **Nederland**, in de **rest van de wereld** en voor mensen die nog niet geboren zijn.

We krijgen zeggenschap over ons voedsel. Grote bedrijven bepalen nu hoe ons voedsel wordt geproduceerd en welk voedsel er beschikbaar is. Het kost veel moeite om te zoeken naar gezond voedsel en we hebben weinig inbreng in de manier waarop ons voedsel geproduceerd wordt. In plaats hiervan horen zij die het voedsel produceren, verdelen, maken en consumeren samen te bepalen hoe dit gebeurt.

EEN GEZONDER EN DUURZAMER VOEDSELAANBOD

We zorgen ervoor dat onze dagelijkse kost past binnen de grenzen van de aarde en eerlijk is ten opzichte van andere mensen **wereldwijd**. Dan leggen we geen groot beslag meer op land buiten Nederland dat mensen in het mondiale Zuiden nodig hebben om hun eigen voedsel te verbouwen en de natuur te beschermen.

Concreet kiezen we om met name in **Europa** te stoppen met voedsel gemaakt met fossiele brandstoffen, kunstmest en gif. We maken en eten minder bewerkte producten en vlees en zuivel, en juist meer groenten, fruit, peulvruchten, noten en granen. Zo kunnen we de uitstoot van broeikasgassen en het gebruik van land gemakkelijk met 30 tot 40% verminderen⁴¹. Door voedsel te telen met duurzame, agro-ecologische landbouw, maken we bovendien natuurherstel mogelijk.

Supermarkten en andere belangrijke spelers in ons voedselaanbod maken van duurzaam en gezond voedsel de standaardoptie. Consumenten weten zich verzekerd dat wat in de winkel ligt, deugt voor de natuur, het klimaat, hun gezondheid en voor boeren en arbeiders.

⁴⁰ "Het recht van volkeren op een gezonde voeding, aangepast aan de lokale culturen; het recht van volkeren op het gebruik van eigen zaden, grond, water, biodiversiteit; alsook het recht van volkeren om eigen landbouw- en voedingssystemen te definiëren, zonder dat deze schade berokkenen aan andere volkeren" - [Nyeleni 2007 Declaration](#).

⁴¹ [PBL \(2019\)](#). Dagelijkse Kost, Hoe overheden, bedrijven en consumenten kunnen bijdragen aan een duurzaam voedselsysteem, p.70.

AGRO-ECOLOGISCHE LANDBOUW VOORZIET IEDEREEN VAN GEZOND, DUURZAAM VOEDSEL

Grote monoculturen en intensieve veehouderij komen niet meer voor. In plaats van plagen met gif te bestrijden, zorgt de lokale rijkdom in soorten, en de ecologische know-how van boeren, voor een gezonde en weerbare landbouw. Groente, fruit, peulvruchten, plantaardige vetten, vlees en zuivel worden in gezonde verhoudingen geproduceerd en geconsumeerd, wat positieve effecten heeft op de volksgezondheid^{42, 43}. Want wie duurzamer eet, eet meestal ook gezonder⁴⁴.

Agro-ecologische landbouw

We produceren ons voedsel met agro-ecologische landbouw. Bij agro-ecologische landbouw staan lokale omstandigheden, lokale kennis en zeggenschap (autonomie) van de boer centraal. Deze boer heeft inzicht in bodem-, water- en klimaatomstandigheden en kennis van lokale gewassen, kruiden, insecten en het bodemleven. Waar de gangbare boer een plaag probeert te bestrijden, neemt de agro-ecologische boer de lokale rijkdom aan soorten als uitgangspunt en smeedt hen tot bondgenoten van zijn productie. De basisprincipes van agro-ecologie bestaan uit:

- Landbouw die gestoeld is op natuurlijke methoden en streeft naar diversiteit. Zo ontstaat een goede wisselwerking tussen landbouw en het ecosysteem.
- Het sluiten van kringlopen, zo mogelijk op het eigen perceel. Dat betekent dat de behoefte aan meststoffen voor de akkerbouw in balans is met de productie van meststoffen in de veehouderij.
- Geen input van fossiele hulpbronnen zoals diesel en kunstmest.
- Het bij elkaar brengen van gewasteelt en het houden van dieren. Met de nadruk op hoe gewassen en dieren elkaar versterken.

Agro-ecologische boeren hebben gemiddeld een beter inkomen dan hun gangbare collega's, ook in Europa⁴⁵. Dit komt onder meer doordat agro-ecologische boeren minder kosten maken (voor kunstmest en pesticiden) en doordat ze zelf keuzes kunnen maken (en niet hoeven te voldoen aan de eisen van grote voedsel-multinationals). Daarnaast kunnen gedegradeerde ecosystemen worden hersteld met agro-ecologische landbouw.

Nog belangrijker is dat boeren met agro-ecologie weer een echt perspectief krijgen. Vandaag zitten boeren tussen hamer en aambeel: de steeds verder toenemende eisen om groter en intensiever te worden botsen met de leefomgeving en het klimaat.

⁴² [Bezzner Kerr et al \(2021\)](#), Can agroecology improve food security and nutrition, a review. *Global Food Security*.

⁴³ [Frison en Clement \(2020\)](#). The potential of diversified agroecological systems to deliver healthy outcomes: Making the link between agriculture, food systems & health. *Food Policy*

⁴⁴ [Ocke et al \(2017\)](#). Wat ligt er op ons bord? Veilig, gezond en duurzaam eten in Nederland. RIVM.

⁴⁵ [Van der Ploeg et al. \(2019\)](#). The economic potential of agro-ecology in Europe: empirical evidence from Europe, *Journal of Rural Studies*. Zie ook [Van der Ploeg \(2021\)](#). The political economy of agroecology, *The Journal of Peasant Studies* voor voorbeelden uit Nederland.

Het huidige pad brengt boeren van crisis naar crisis, terwijl agro-ecologie een echte weg vooruit biedt waarbij boeren zich kunnen lostrekken uit de dwangbuis van de agro-multinationals en vrij kunnen ondernemen in balans met hun omgeving. Agro-ecologische landbouw levert ook meer en betere banen op⁴⁶ en kan zo een einde maken aan de sociaaleconomische kaalslag in veel [Europese](#) plattelandsgemeenschappen. We gaan van een systeem van lage marges voor hoge volumes naar een systeem van lage volumes met hoge marges voor boeren.

Een voorbeeld van agro-ecologische landbouw is de (gecertificeerde) biologische landbouw in [Nederland](#) en [Europa](#). De 4 principes van biologische landbouw⁴⁷ sluiten aan bij agro-ecologische landbouw. Daarbij is het belangrijk dat biologische landbouw zich blijft ontwikkelen en vernieuwen door te streven naar landbouw die steeds beter in balans is met het ecosysteem. Een voorbeeld van vernieuwing is biologische strokenlandbouw – in tegenstelling tot de (biologische) monocultuur.

Agro-ecologie is naast een manier van landbouw ook een sociale, wetenschappelijke en politieke beweging⁴⁸ waarbij nagedacht wordt over hoe individuen, gemeenschappen en samenlevingen kunnen komen tot een geslaagde opbouw van een duurzaam en rechtvaardig voedselsysteem. In het mondiale Zuiden wordt bosbeheer door lokale gemeenschappen bijvoorbeeld ook gezien als een vorm van agro-ecologie.

Uit wetenschappelijke studies blijkt dat een duurzaam en weerbaar voedsel- en landbouwsysteem bestaat uit een slimme combinatie van een gezonder voedselaanbod (met minder vlees en suiker en meer groente en fruit), het sluiten van de stikstofkringloop (voer en mest), het uitfaseren van pesticiden en kunstmest en een minder groot-schalige veehouderij in balans met het ecosysteem^{49, 50}. Er komen dan zelfs grote delen land vrij⁵¹. In [Europa](#) is ruim voldoende landbouwgrond om zelf eiwitten te telen.

Technologie in dienst van de transitie

Net zoals we weer zeggenschap over ons voedsel willen, krijgen we ook meer controle over de ontwikkeling en het gebruik van landbouw- en voedseltechnologie. Innovaties kunnen helpen in de transitie naar eerlijk, gezond en duurzaam voedsel, maar kunnen die transitie evengoed in de weg zitten door het huidige systeem in stand te houden.

⁴⁶ [European Commission \(2023\)](#). Organic farming in the EU: A decade of organic growth.

⁴⁷ De vier principe van biologische landbouw zijn: 1) gezonde bodems, planten, dieren, mensen en planeet; 2) werken met het ecosysteem en kringen; 3) eerlijke relaties in het voedselsysteem en 4) zorg voor de gezondheid en welvaart van mensen nu en in de toekomst. Zie [IFOAM \(2021\)](#).

⁴⁸ Zie bijvoorbeeld de Nyeleni-verklaring uit 2015.

⁴⁹ [Poux, X. & Aubert, P.-M. \(2018\)](#). An agroecological Europe in 2050: multifunctional agriculture for healthy eating, IDDRI.

⁵⁰ [Schiavo, M. et al \(2021\)](#). *An agroecological Europe by 2050: what impact on land use, trade and global food security?* Working papers.

⁵¹ Bossink (2023), *De visie van Milieudefensie en het effect op landgebruik in de toekomst in Europa*.

Nieuwe technologieën roepen altijd vragen op over, onder meer, machtsconcentratie, privacy, intellectueel eigendom, landrechten, arbeidsomstandigheden en zelfbeschikking voor boeren en consumenten. Het leidt altijd tot nieuwe winnaars en nieuwe verliezers. Daarom is innovatie op zichzelf nooit een vervanging voor het wegwerken van politieke en economische obstakels, zoals de machtsconcentratie van en het gebrek aan regels voor grote bedrijven.

De technologie die ons voorziet in voedsel, een basisbehoefte, hoort daarom in publieke handen ontwikkeld en beheerd te worden. We willen dat de miljoenen aan onderzoeksgeld en subsidies voor de ontwikkeling en verspreiding van valse oplossingen herbestemd worden naar agro-ecologische ontwikkeling, want ook daar is nieuwe technologie en steun voor boeren die willen verduurzamen hard nodig. Technologie dient zich verder aan te passen aan lokale omstandigheden, en niet andersom. Zo zorgen we ervoor dat technologie echt gunstig is voor natuur, boer, consument en dier, en hen niet nog meer afhankelijk maakt van grote bedrijven⁵².

Want zaken als artificiële intelligentie, landbouwdrone, lichte machines, gewassen die beter tegen ziekte of klimaatverandering kunnen en precisie-fermentatie kunnen passen binnen de agro-ecologische landbouw en de transitie ernaar zelfs versnellen. Ze maken de agro-ecologie arbeidsefficiënter, weerbaarder en betaalbaarder. De voorwaarde is dat de regie en het eigenaarschap erover gemeenschappelijk gehouden worden.

Evenzo kan de ontwikkeling van kweekvlees de eiwittransitie versnellen, veel dierenleed voorkomen en zelfs gezondheidswinst opleveren in vergelijking met normaal vlees. Maar zolang de ontwikkeling ervan in handen is van de gevestigde giganten in de voedselindustrie, is het waarschijnlijk dat het leidt tot verdere machtsconcentratie⁵³.

Eerlijk, gezond en duurzaam voedsel is in beginsel geen efficiëntieprobleem, maar een rechtvaardigheidsprobleem. De oplossingen liggen daarom niet in eerste instantie bij techno-fixes. Honger, ongezondheid en slechte verdienmodellen voor boeren zijn voorbeelden waarbij de oplossing begint bij een eerlijke herverdeling van geld, voedsel en macht in het voedselsysteem. Technologie kan en moet daaraan bijdragen.

Korte ketens en eerlijke handel

De weg van boerderij naar bord is zo kort mogelijk, waardoor we inzicht en zeggenschap krijgen over het voedselsysteem. Een korte keten is een keten waarbij het aantal tussenstappen zo klein mogelijk wordt gemaakt. En waarbij alle spelers in de keten toegewijd zijn aan samenwerking, lokale ontwikkeling en waardering voor het landschap

⁵² Voor landbouwtechnologie moet het intellectueel eigendomsrecht zwak, en mededingingsrecht sterk moet zijn. Zo kunnen lokale, kleinschalige voedselsystemen ontstaan die door technologie minder vervuiling veroorzaken en minder grondstoffen en land gebruiken. Monbiot 2022, Regenesi

⁵³ [IPES Food \(2022\)](#). The Politics of Protein. Examining claims about farming, fish, alternative protein, and sustainability.

en het voedsel. Goede voorbeelden zijn boerenmarkten, voedselcoöperaties en directe verkoop. Zo komt er serieus tegenwicht tegen de macht van grote voedselbedrijven.

De **internationale** handel in voedsel staat helemaal in dienst van wereldwijde voedselzekerheid en voedselrechtvaardigheid. Een ander handelsbeleid biedt landen, regio's en gemeenschappen de ruimte om voedselproductie te reguleren. Daarnaast zorgen internationale overeenkomsten en verdragen ervoor dat mensenrechten (inclusief specifieke verdragen voor vrouwenrechten), arbeid, milieu, natuur, klimaat en dierenwelzijn voorrang hebben op de huidige vrijhandelsafspraken⁵⁴. Door verder het importtarief op agro-ecologische landbouwproducten te verlagen, stimuleert Europa duurzame landbouw wereldwijd. Producten die in **Europa** ingevoerd worden voldoen aan de duurzaamheidseisen die in Europa gelden.

Vanuit het besef dat voedsel en landbouw in het mondiale Zuiden voor uitdagingen staan die zijn veroorzaakt door handelsrelaties die het mondiale Noorden heeft opgelegd (en waarvan het grotendeels de vruchten heeft geplukt), hebben we een speciale verantwoordelijkheid om tegemoet te komen aan de noden van het mondiale Zuiden. Dat betekent bijvoorbeeld dat belangrijke kennis, technologie en kapitaal vrij gedeeld dienen te worden, afgestemd op lokaal gedefinieerde behoeften. Alleen zo zorgen we dat de landbouwtransitie echt eerlijk is.

Dumpingpraktijken, waarbij Europese bulkproducten tegen kunstmatig lage prijzen naar het mondiale Zuiden worden geëxporteerd, worden aan banden gelegd. Het mondiale Zuiden krijgt de ruimte om eigen regionale voedselsystemen op te bouwen en te beschermen. Importtarieven voor agro-ecologische producten worden verlaagd. De druk op land wordt verlaagd doordat landroof door grote bedrijven aan banden gelegd wordt en grote bedrijven hun totale landgebruik verlagen.

Landbouwbeleid geeft boeren een duurzaam toekomstperspectief

Het landbouwbeleid van de EU en Nederland moet worden herzien. Waar subsidies nu vooral intensivering aanjagen, kunnen ze ook boeren ondersteunen en zekerheid geven bij de transitie naar agro-ecologische landbouw. Op de lange termijn komt er een einde aan landbouwsubsidies, omdat boeren een eerlijk verdienmodel horen te krijgen zonder daarvoor op overheidssteun te moeten terugvallen.

De huidige extra overheidssteun voor ecologisch beheer, jonge boeren en kleine boeren zijn stapjes in de goede richting. Maar ze zijn niet ambitieus genoeg om naar een echt rechtvaardige herverdeling van subsidies te gaan en om aan een eerlijk, rechtvaardig en weerbaar voedselsysteem te bouwen.

⁵⁴ Handel Anders! Coalitie, zie <https://handelanders.nl/>.

Subsidies kunnen ingezet worden om boeren te belonen voor goed landschapsbeheer en voor het halen van duurzaamheidsdoelen⁵⁵. Biologisch gecertificeerde boeren, of boeren die daarnaar willen overgaan, verdienen extra steun. Blinde steun op basis van de oppervlakte van een boerderij dient af te nemen, zodat publiek geld naar publieke doelen kan gaan, en niet naar grote landeigenaren.

Subsidies moeten dienen om de transitie naar eerlijk, gezond en duurzaam voedsel voor iedereen aan te jagen, en niet om niet-duurzame landbouw, zoals intensieve veehouderij, in stand te houden. Een overgang van landbouwbeleid naar een geïntegreerd voedselbeleid kan ervoor zorgen dat landbouwbeleid en voedselbeleid elkaar versterken om duurzaamheidsdoelen te halen.

REGELS VOOR BEDRIJVEN: NOODZAKELIJK EN HAALBAAR

De rechter oordeelde dat Shell zijn CO₂-emissies in 2030 met minimaal 45% moet terugdringen ten opzichte van 2019. Milieudefensie gaat ervan uit dat deze eis ook geldt voor grote voedselbedrijven en stuurde Ahold Delhaize, Unilever, Rabobank, FrieslandCampina, Vion, Yara Sluiskil en DSM een brief om hen daarop te wijzen. Hiermee vragen wij niet meer dan dat deze bedrijven hun wettelijke zorgplicht aantoonbaar serieus nemen, en dat de overheid dit handhaaft.

Dit geldt ook voor het stoppen van ontbossing, waar bedrijven toe verplicht zijn door de [Europese Bossenwet](#), die het bedrijven verbiedt om producten als rundvlees, hout, soja, cacao en palmolie op de markt te plaatsen als die ontbossing, bosdegradatie en mensenrechtenschendingen veroorzaken. We eisen dat bedrijven hun claims rondom ontbossingsvrije producten geloofwaardig maken door hun totale landgebruik te rapporteren en te verminderen.

Deze grote bedrijven hebben de macht en dus de verantwoordelijkheid in het voedsel- en landbouwsysteem. Zo kan Rabobank een agro-ecologische toekomst financieren en kunnen FrieslandCampina en Vion veehouders meenemen naar een extensiever kringloopmodel. Ahold Delhaize en Unilever kunnen keuzes maken over welke producten ze waar vandaan halen en kunnen hun grote marketingmachines aanwenden om mensen mee te nemen naar een gezonder en duurzamer eetpatroon.

De miljardenwinsten van deze bedrijven, die vaak vrijwel integraal doorvloeien naar aandeelhouders⁵⁶, tonen dat dit een kwestie van prioriteiten is, en niet van haalbaarheid. Als zou blijken dat grote bedrijven niet in staat zijn om eerlijk, gezond en duurzaam voedsel uit agro-ecologische landbouw mogelijk te maken, dienen zij plaats te maken voor het alternatief. Dat deze bedrijven zich moeten inzetten voor eerlijk, gezond en duurzaam voedsel komt ook voort uit rechtvaardigheidsprincipes: hun winsten werden immers gemaakt ten koste van mensen en natuur.

⁵⁵ Een [voorstel](#) in die richting door Universiteit Wageningen geeft een beeld hiervan.

⁵⁶ [Van der Zwan, Asscheman \(2024\)](#), Hun winst, ons verlies. Rapport Milieudefensie met input SOMO en Profundo

Een CO₂-uitstootreductie van minimaal 45% van al deze bedrijven levert niet direct rechtvaardig, duurzaam en gezond voedsel op. Ook de Europese Bossenwet zal op zichzelf niet het voedselsysteem transformeren. Er zijn betere regels nodig om hiervan het nieuwe normaal te maken. Zodat iedereen in Nederland het bord kan vullen met lekker en gezond voedsel, binnen duurzame en eerlijke grenzen. In **Nederland**, in de **EU** en **wereldwijd**, want het voedselsysteem stopt niet bij de grens.

Deze wetten en regels zorgen ervoor dat grote bedrijven niet langer de aarde uitputten en mensenrechten schenden voor de winst van hun aandeelhouders. Boeren worden in staat gesteld om in balans met het ecosysteem en met respect voor de natuur te produceren. Voor grote bedrijven die niet mee willen veranderen, is geen plaats in het nieuwe voedselsysteem.

Daarnaast gebruiken we onze verandermacht om te zorgen dat in internationale overeenkomsten en vrijhandelsafspraken het respecteren van mensenrechten, arbeid, milieu, klimaat en dierenwelzijn voorrang hebben op winstmaximalisatie.

Grote veranderingen gaan sneller dan je denkt. Sociale veranderingen beginnen langzaam tot ze voldoende massa hebben bereikt en breken dan door. Het oude en nieuwe systeem bestaan dan even tegelijkertijd. In die periode is er crisis, omdat het oude systeem tegen zijn grenzen oploopt. Het nieuwe systeem kent ook nog uitdagingen tot het definitief doorbreekt en als het nieuwe normaal wordt geaccepteerd.

Om zo'n grote transitie te versnellen zijn twee dingen tegelijk belangrijk: het onderuit-halen van het oude systeem, en het steunen van zaadjes van een eerlijk, gezond en duurzaam alternatief. Daarom sturen wij aan op regels (en de handhaving van regels) voor grote bedrijven, maar ook op het steunen van lokale voedselnetwerken, korte keten-initiatieven, en agro-ecologische boeren (of boeren die de stap daarnaartoe willen maken).

ZO VERANDEREN WE HET VOEDSELSYSTEEM

WE EISEN DAT GROTE BEDRIJVEN HUN VERANTWOORDELIJKHEID NEMEN

Met vele duizenden veranderaars zetten we vervuilende bedrijven en de overheid onder druk, zodat ze in beweging komen en veranderen. Als grote voedselbedrijven zich niet aan het klimaatakkoord van Parijs houden, lopen ze het risico dat Milieudefensie ook tegen hen een rechtszaak start, net als tegen Shell en ING. Daarnaast werken we aan een wet die ervoor zorgt dat grote voedselbedrijven en hun financiers meebetalen aan de transitie van het voedselsysteem.

We willen dat in winkels alleen nog eerlijke, betaalbare en duurzame producten te vinden zijn, en je niet constant verleid of gedwongen wordt om ongezond voedsel te kopen. Daarom eisen we bijvoorbeeld van supermarkten dat zij minimaal 25% betaalbare biologische producten aanbieden tegen 2030. En dat 70% van de proteïnen in hun producten uit plantaardige bronnen komen.

WE DWINGEN VERANDERING AF VIA WETTEN EN REGELS

Wetten en regels zijn nodig die passen bij het nieuwe voedselsysteem. Denk aan een verbod op reclame voor ongezonde en milieuvervuilende producten, de regulering van het gehalte vlees in kant-en-klaarmaaltijden, een verbod op de import van veevoer van buiten Europa en een belasting op kunstmest en pesticiden.

Milieudefensie spoort daarnaast de Nederlandse overheid aan om de [Europese Bossenwet](#), de OESO-richtlijnen en de Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD) goed uit te voeren. Deze regels en kaders moeten ervoor zorgen dat er geen producten meer verkocht worden in Europa waarvoor bossen zijn gekapt⁵⁷ of mensenrechten zijn geschonden. We zullen instanties die deze regels handhaven erop aanspreken als een bedrijf deze overtreedt en we pleiten voor de inclusie van de financiële sector, die tot nu toe hier niet (voldoende) onder valt.

De Natuurherstelwet, de Kaderrichtlijn water en de Habitatrictlijn uit de [EU](#) zorgen voor een gezond leefmilieu (water en bodem) en de bescherming van natuur en soorten, de uitvoering van de doelen van de Convention on Biological Diversity, moeten allemaal serieus worden uitgevoerd door de [Nederlandse](#) overheid. Want in een dood ecosysteem kan gezonde landbouw niet floreren.

WE BOUWEN MET MENSEN AAN EEN NIEUW SYSTEEM

Samen met mensen wil Milieudefensie het nieuwe systeem bouwen. Bijvoorbeeld door korte keten-initiatieven te ondersteunen. Of door plannen te maken om agro-ecologische en biologische producten bereikbaar te maken voor iedereen. We werken interna-

⁵⁷ Het gaat m.b.t. de Bossenwet om de volgende producten: palmolie, soja, koffie, cacao, rubber, hout en papier.

tionaal samen met organisaties, activisten en inheemse bevolking in campagnes en bewegingen om dit voor elkaar te krijgen.

In **Nederland** maken we ons hard voor de snelle opschaling van biologische landbouw, samen met pionierende boeren bij bijvoorbeeld de Caring Farmers. We steunen deze initiatieven vooral door van grote bedrijven zoals supermarkten te eisen dat zij de markt voor duurzame landbouwproducten aanjagen. Ook willen we plantaardig voedsel meer de norm maken ten opzichte van dierlijke producten en ook deze verantwoordelijkheid leggen we bij de grote bedrijven en supermarkten: door middel van een financiële impuls via marktinterventie kunnen zij plantaardige producten in hun schappen leggen.

Om duurzaam en gezond voedsel voor iedereen toegankelijk te maken, zien we veel kansen bij de vele nieuwe initiatieven voor gemeenschapslandbouw, zoals de Herenboeren-boerderijen. We willen de producten van deze duurzame producenten voordelig beschikbaar maken, ook voor minder welvarende mensen.

Wereldwijd ondersteunen we groepen die opkomen voor eerlijke handel, sterkere landrechten en duurzame landbouw. Met de Fair, Green and Global Alliantie en de Green Livelihoods Alliance helpen we gemeenschappen om een vuist te maken tegen de agro-industrie en om te bouwen aan echte alternatieven. Ook in **Europa** komen we met vakbonden, boerenorganisaties en internationale partners in de HandelAnders-coalitie op voor eerlijke en duurzame handel.